

Idea europejska i unia polsko-litewska – konteksty historyczne i mitologiczne odniesienia

Unia polityczna najczęściej kojarzy się ze związkiem politycznym państw i społeczeństw, wolnych z wolnymi i równych z równymi, by przywołać nowożytne idee porozumienia kształtowane już w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Wspólnota polityczna jest jednością polityczną odznaczającą się wspólnymi wartościami, ideałami i zasadami. Według Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej w Hadze wspólnotą „jest istnienie zbiorowości osób żyjących w danym kraju lub miejscowości, odznaczających się swą rasą, religią, językiem i tradycjami oraz związanych tożsamością tejże religii, tegoż języka i tychże tradycji w poczuciu solidarności, aby zachować swoje tradycje, utrzymać swoje obrzędy religijne, zapewnić kształtowanie i wychowanie swoich dzieci, zgodnie z talentami swojej rasy, tudzież wspomagać się wzajemnie”¹. W prawie międzynarodowym wskazuje się na wysoki stopień złożoności, zwartości i trwałości wspólnoty międzynarodowej, w przeciwieństwie np. do regionalnych porozumień o współpracy, np. Grupa Wyszehradzka², Trójkąt Weimarski.

Niewątpliwie zarówno unia polsko-litewska, jak i Unia Europejska są politycznymi wspólnotami, w pierwszym przypadku wspólnotą przybierającą formę państwa federacyjnego³, w drugim przypadku organizacją

¹ STSM, Opinia nr 17 „Sprawa »wspólnot« grecko-bułgarskich” z 31.VII.1930 r., cyt. za: Kukułka Józef, *Pojęcie i istota wspólnot międzynarodowych*, „Unia Europejska. Nowy typ wspólnoty międzynarodowej”, red. Edward Haliżak, Stanisław Parzymies, Warszawa 2002, s. 18. Zob.: Koneczny Feliks, *Harmider etyki*, „Człowiek w kulturze”, 1998, nr 10, s. 205–212, przedruk za: „Myślą Narodową” z 1936 nr 24. Obydwie wypowiedzi odnoszą się do klasycznego rozumienia wspólnoty.

² Socjologiczny termin grupa wskazuje na wysoki stopień zespolenia ideowego (5 cech istnienia grupy: wspólne cele, zasady, struktura, przywództwo, identyfikacja tożsamościowa, formalne członkostwo), które w powyższym przykładzie jest tylko formalne, a nie rzeczywiste. Określenie Grupa Wyszehradzka nie oddaje rzeczywistego stanu relacji, jest tylko historycznym przypomnieniem świetności trzech koron: św. Stefana, św. Wacława i Regni Poloniae.

³ Na temat Rzeczypospolitej szlacheckiej jest przeogromna literatura, zob.: Wyczański Andrzej, *Polska Rzecz Pospolita*, Warszawa 1991, także Ekes Janusz, *Złota demokracja*, Kraków 2010, także *Historia sejmu polskiego. Do schyłku szlacheckiej Rzeczy-*

polityczną utworzoną przez państwa członkowskie Wspólnot Europejskich, unia jest strukturą polityczną o cechach ponadpaństwowych⁴ nadbudowaną en bloc nad państwami narodowymi⁵.

Idea Unii Europejskiej i europejskiej tożsamości

Już u źródeł Unii Europejskiej zawiązują się trzy wspólnoty, wokół trzech sektorów gospodarki: węgla i stali, (ogólno-)gospodarcza i atomu. Początkowo używano określenia Wspólnoty Europejskiej, lub tylko Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG), gdy definiowano ideę Unii Europejskiej. U zarania Wspólnoty Europejskiej obejmowały tylko sześć państw, których obszar pokrywał się w ogólnych zarysach z cesarstwem Karola Wielkiego utworzonym w dzień Bożego Narodzenia 800 r. Twórcy Unii Europejskiej (szczególnie R. Schuman) nawiązali do idei renesansu karolińskiego, która kształtowała się na ruinach świata antycznego⁶, przynosząc odrodzenie polityki i kultury w kręgu cywilizacji łacińskiej, tworząc podwaliny pod tożsamość europejską. To idea karolińska, odwołująca się do antycznego świata rzymskiego, republikańskiego i cesarskiego⁷, połączona z chrześcijańską ideą miłosierdzia (wówczas używano określenia miłości) i pokoju, wraz z ideą demokracji (dodajmy anglosaskiej) staje się źródłem ideowym Unii

pospolitej, red. Jerzy Michalski, Warszawa 1984, także Olszewski Henryk, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, Poznań 2002.

⁴ Według Janusza Symonidesa Unia posiada cechy organizacji ponadpaństwowej: a) możliwość tworzenia przez organy Unii norm wiążących państwa, b) osoba fizyczna i prawna, c) możliwość nakładania sankcji, d) obowiązkowe sądownictwo, tegoż, *Unia Europejska – państwo – region, nowe pojmowanie subsydiarności i suwerenności*, w: *Unia Europejska*, dz. cyt., s. 45. Unia jest organizacją polityczną in statu nascendi, w moim przekonaniu powstanie nowe rozwiązanie polityczne, charakterystyczne dla ponowoczesnego świata politycznego zdominowanego przez Internet.

⁵ Rozważania o statusie prawnym Unii zob.: Symonides Janusz, dz. cyt., s. 45–62, także Parzymies Stanisław, *Proces instytucjonalizacji Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej, czyli permanentne reformowanie mechanizmu podejmowania decyzji*, „Unia Europejska”, dz. cyt., s. 63–94, także Czaputowicz Jacek, *Teorie integracji europejskiej*, Warszawa 2018.

⁶ Bravo Benedetto, Wipszycka Ewa, *Historia starożytnych Greków. Do końca wojen perskich*, Warszawa 1988, t. I.

⁷ Według B. Geremka nawiązywano do imperialnej formuły z czasów Karola Wielkiego, tegoż, *Wstęp*, w: Schuman Robert, *Dla Europy*, Kraków 2003, s. 5.

Europejskiej, jej mitologią polityczną⁸. Legitymizacja ideologiczna i kulturowa Unii Europejskiej tworzy się wraz z powstaniem pierwszej wspólnoty w 1951 r. Mamy do czynienia z wyraźnym budowaniem mitologii unii w miarę jej sukcesów i rozrastania się. Właśnie mitologia unii jest przedmiotem analizy.

Unia Europejska nie jest projektem politycznym powstałym na gruncie określonej ideologii, ukształtowanej w nowożytnej Europie, chociaż personalnie tworzona jest przez socjalnych, chrześcijańskich i liberalnych demokratów⁹. Unia jest projektem politycznym wynikającym z bankructwa nacjonalistycznej i imperialnej polityki jaka ma miejsce w latach 1864–1945. Szczególnie „trzydziestoletnia wojna światowa” (1914–1945/1950)¹⁰ doprowadza do samobójstwa Europy według jakże celnego określenia Andrzeja Chwalby¹¹, powoduje ruinę cywilizacji europejskiej i jej degrengoladę moralną. Zostaje zakwestionowane przywództwo polityczne i kulturowe posłannictwo Europy w wyniku zbrodni ludobójstwa dokonanej przez nacjonalistyczne elity państw europejskich i skupione wokół nich masy, które w faszystowskim i nazistowskim radykalizmie poszukiwały planu rozwiązania problemów społecznych i gospodarczych, a także zaspokojenia dumy narodowej, a może nawet wyparcia narodowych kompleksów¹². Synonimem bank-

⁸ Pojęcie mitologii wprowadził do współczesnej nauki Barthes Roland, *Mitologie*, Warszawa 2000, poszerzam Barthowskie rozumienie mitologii kulturowych. Przez mitologię polityczną rozumiem znaczenie polityki w rejestrze kultury, zob.: Nieć Mateusz, *Komunikowanie polityczne w nowoczesnym państwie*, Warszawa 2013.

⁹ Łukaszewski Jerzy, *Cel: Europa. Dziewięć esejów o budowniczych jedności europejskiej*, Warszawa 2002.

¹⁰ Określenie „trzydziestoletnia wojna światowa” (1914–1945) nie jest w historii i naukach politycznych powszechnie przyjęte, jest określeniem raczej publicystycznym, które pojawia się incydentalnie w pracach naukowych, zob. Judt Tony, *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, Poznań 2011, s. 16. W periodyzacji datę 1950 odnoszę do początku wojny koreańskiej, która w opinii ówczesnych polityków mogła się nawet zakończyć kolejnym światowym konfliktem, tylko tym razem nuklearnym. W literaturze naukowej wskazuje się na wpływ konfliktu koreańskiego na powstanie pierwszej wspólnoty europejskiej węgla i stali, por.: Kuźniar Roman, *My, Europa*, Warszawa 2013.

¹¹ Andrzej Chwalba odnosi określenie samobójstwo Europy do I wojny światowej, tegoż, *Samobójstwo Europy: Wielka Wojna 1914–1918*, Kraków 2014.

¹² Fromm Erich, *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1970, także Adorno Theodor W., *Osobowość autorytarna*, Warszawa 2010, także Arendt Hannah, *Korzenie totalitaryzmu*, Warszawa 1993.

ructwa realistycznej polityki nacjonalistycznych elit staje się Auschwitz i Holocaust¹³.

Dla historyka myśli politycznej/doktryn Unia Europejska jest ciągiem bardziej lub mniej przypadkowych idei/zdarzeń, którym nadaje się znaczenie. Wówczas geneza Unii Europejskiej może pojawić się w starożytności, lub w średniowieczu, w zależności od przyjętej perspektywy badawczej¹⁴. Dla historyka polityki Unia Europejska jako idea pojawia się w różnych momentach historii/polityki, począwszy od starożytności, przy tym poszczególne zdarzenia/zjawiska nie układają się w związek przyczynowo-skutkowy, lecz w paletę różnorodnych pomysłów, mających za cel stworzenie wspólnoty¹⁵. Unia Europejska będzie pomysłem odwołującym się tylko do współczesności, do dziejów po II wojnie światowej z pewnymi odniesieniami w życiorysach do wydarzeń z okresu międzywojennego, a może także odniesieniami do wspomnień z lekcji historii (Jerzy z Podiebradów, Maksymilian de Sully), propedeutyki (idee paneuropu)¹⁶. Nie wymienając wszystkich przedstawicieli dyscyplin naukowych podejmujących zagadnienie Unii Europejskiej, wspomnijmy o historykach gospodarki, dla których unia jest efektem pewnej praktyki gospodarczej zapoczątkowanej w późnej nowożytności w Europie, określanej zbiorczym terminem modernizacja europejska¹⁷, mającej swoje zwieńczenie w europejskiej integracji gospodarczej, w pogłębionej współpracy gospodarczej, ekonomicznej, technologicznej i prawno-politycznej. Z tego typu myślenia wyrasta paradygmat neofunkcjonalistycznej teorii integracji europejskiej, instytucjonalizm czy teorie zarządzania i europeizacji¹⁸.

¹³ Snyder Timothy, *Czarna obietnica. Holokaust jako ostrzeżenie*, Kraków 2015, także Fromm Erich, *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*, Warszawa–Wrocław 1994, także Levi Primo, *Czy to jest człowiek*, Oświęcim 1998, także Borowski Tadeusz, *Wspomnienia, wiersze, opowiadania*, Warszawa 1974, także Nałkowska Zofia, *Medaliony*, Warszawa 1966.

¹⁴ Nemo Philippe, *Co to jest Zachód*, Warszawa 2006.

¹⁵ Najczęściej wskazuje się średniowiecze jako początek Europy, Kuźniar Roman, dz. cyt., s. 14–39.

¹⁶ Krasuski Jerzy, *Europa zachodnia po II wojnie światowej. Dzieje polityczne*, Poznań 1990.

¹⁷ Teorie modernizacji europejskiej najpełniej opracował Weber Max, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, tegoż, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin 1994, także Krzysztofek Krzysztof, Szczepański Marek S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice 2002.

¹⁸ Wyczerpująco poszczególne paradygmaty omawia Czaputowicz Jacek, dz. cyt.

Unia Europejska jest przedmiotem refleksji historyka (polityki, idei, społeczeństwa, gospodarki), chociaż „dzieje” Wspólnoty Europejskiej, dzieje zapisują w cudzysłowie, wynoszą zaledwie 62 lata (licząc od EWG i Euratomu) lub 68 lat (licząc od Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali), albo 70 lat, jeśli uwzględnimy przy pewnych zastrzeżeniach tradycyjną organizację polityczną jaką jest Rada Europy¹⁹. Dla żadnego historyka sześćdziesiąt kilka lat nie kwalifikuje się jako perspektywa dziejowa. A może jednak Wspólnota Europejska jest wynikiem procesu politycznego i społecznego, który rozpoczął się w starożytności lub średniowieczu, a zakończył się w latach 50. XX w., tuż po dwóch wojnach światowych, hekatombie narodów Europy na polach Verdun, Normandii lub w gruzach Warszawy, Monte Cassino, po Auschwitz i Holocauście, w szczytowym okresie zimnej wojny światowej i u początku wyścigu zbrojeń. Wymieniam tylko kilka wydarzeń i zjawisk politycznych, nie szeregując ich według skali ważności politycznej czy przestrogi politycznej. Co spowodowało, że przed sześćdziesięciu kilku laty pojawia się projekt wspólnoty (i to projekt, który okazał się sukcesem), a nie pojawia się powiedzmy w momencie agonii świata starożytnego lub w okresie nowożytnych wojen religijnych (1517–1648). Upraszczając, projekt Unii dlatego nie pojawił się w starożytności lub w okresie nowożytnych wojen religijnych, ponieważ jeszcze nie ujawniły się wszystkie składowe procesy rozwoju społecznego. Przywołując filozoficznego geniusza z Jeny, z pewną lekką nutą ironii, możemy powiedzieć, że obiektywny duch nie przeszedł wszystkich faz swojego rozwoju, by się przejawić w dziejach. Jeszcze nie ma zmięzchu²⁰.

Tego typu odpowiedź historyka polityki i doktryn politycznych nie satysfakcjonuje. Jest interesującą konstrukcją dialektyczną i podpowiedzią, intuicją teoretyczną. Nasuwa się pytanie: to znaczy, jakich elementów zabrakło, by mogła pojawić się idea Unii? Co jest różnicą polityczną i ideologiczną między średniowieczem, nowożytnością a nowoczesnością? A może nie ma żadnej różnicy, jest tylko kwestia ilości? Czyżby zabrakło doświadczenia Auschwitz i Holocaustu²¹, bankructwa dotych-

¹⁹ Powołanie Rady Europy jest uznane przez J. Monneta i R. Schumana, a także innych Europejczyków za porażkę idei integracji europejskiej, Łukaszewski Jerzy, dz. cyt.

²⁰ Hegel Georg W. F., *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969. Metafora sowy Minerywy wylatującej o zmięzchu jest dosyć popularna w ówczesnej dyskusji.

²¹ W artykule wyróżniam Holocaust jako wyjątkowe w dziejach świata zjawisko eksterminacji, w etycznej i filozoficznej perspektywie mieszczące się „poza światem”, zob.

czasowej polityki i zgłiszczy świata, obawy przed odsunięciem Europy na boczny tor. A jeśli tak, to projekt Unii Europejskiej nie posiada wówczas swoich źródeł ideowych w starożytności czy średniowiecznej Europie, a nawet w nowożytności tylko w nowoczesności. Projekt Unii jest antytezą dotychczasowej praktyki politycznej Europy²², jest odpowiedzią na problemy, które nowoczesność przyniosła i skonsumowała w I i II wojnie światowej, w Auschwitz i podczas Holocaustu²³. O ile nowożytność rozpoczyna się wojnami religijnymi (1517/1555), to nowoczesność zanurzona jest w wojnach ideologicznych (1789/1848, 1917/1945). Demokracja zostaje dosłownie wywalczona na polach bitewnych, w sporze między realizmem politycznym a romantyzmem w polityce²⁴. Demokracja jest postrzegana od starożytności patrystycznej jako ustrój słaby, który nie zapobiega konfliktom politycznym i wojnom. Obarcza się demokratycznych przywódców przyczyną upadku wspaniałej polis ateńskiej, która pomimo stworzenia kanonu w sztuce, nauce i filozofii upada w

Nieć Mateusz, *Filozofia polityki Victora Frankla w cieniu Holocaustu. Refleksje politologa*, „Roczniki Nauk Społecznych”, KUL, t. 6 (42), nr 3, 2014, s. 141–169, tegoż, *Koncepcja „nieuświadomionego Boga” – rozważania po Holocaustu Victora Frankla*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, 38, nr 3, 2016, s. 31–51. Por. cytowane prace Th. Snydera, H. Arendt i E. Fromma.

²² „Integracja europejska ma swoją genezę w chęci położenia kresu wojnom w Europie, rozszerzenie UE jest więc swoistym procesem pokojowym”, Stemplowski Ryszard, *Elementy politycznej filozofii integracji państw europejskich w XX–XXI w.*, Warszawa 2010, s. 68.

²³ Przyjmuję perspektywę filozofki z Królewca Hannah Arendt, która totalitaryzm połączyła z ludobójstwem, politykę z etycznym oglądem, też, *Korzenie totalitaryzmu...*, też, *Kondycja ludzka*, Warszawa 2000, też, *Polityka jako obietnica*, Warszawa 2007.

²⁴ Huntington Samuel, *Trzecia fala demokracji*, Warszawa 1995. W artykule przyjmuje koncepcję fal demokracji P. Schmittera, dokonując jej aktualizacji: a) Wiosna Ludów, b) po I wojnie światowej, c) w rezultacie II wojny światowej, w tym dekolonizacji, d) od 1974 r. po obaleniu rządów wojskowych w Portugalii (najślabszy wskaźnik w mojej ocenie, Schmitter nie podaje przyczyny systemowej). Jako kolejny punkt powinniśmy dodać e) w rezultacie porozumienia Okrągłego Stołu po 1989 r. Natomiast podpunkt d) proponuję zmodyfikować: w wyniku rewolucji i przewrotów antyautorytarnych od końca lat 60. XX w., wówczas dekolonizacja (podpunkt c) zostałaby określona latami po 1945 r. do końca lat 60. XX w. Podział fal demokracji byłby więc następujący, w nawiasie podaję zmienne polityczne: a) Wiosna Ludów (zmienna rewolucja), b) po I wojnie światowej (zmienna wojna), c) w rezultacie II wojny światowej, w tym dekolonizacji (wojna i przewroty), d) w wyniku rewolucji i przewrotów antyautorytarnych od końca lat 60. XX w. (zmienna rewolucja i przewroty), e) w rezultacie Okrągłego Stołu (porozumienie) od 1989 r.

wyniku walk wewnętrznych²⁵. Republika rzymska, inny politycznie model demokratycznego rozwiązania, oparty na republikańskiej elicie i kuralnym systemie głosowania ograniczającym emocje polityczne i znaczenie mas obywatelskich²⁶ wraz z rozrostem terytorialnym słabnie wewnętrznie, doprowadzając w ostatnim wieku istnienia republiki do wojen wewnętrznych o przywództwo. Zabójstwo polityczne Juliusza Gajusza Cezara kładzie kres republice. William Shakespeare tuż przed śmiercią Elżbiety Wielkiej napisał tragedię „Juliusz Cezar”, jako przestrożę przed wewnętrznymi walkami politycznymi o tron Anglii, antycypując Wielką Rebelię (dla lewicowych historyków i polityków rewolucję angielską). Doświadczenie rzymskie powróci w początkach nowoczesności w dyskusji o kostium rzymski rewolucji francuskiej 1789 r., pośrednio o czapkę czerwonoarmisty. Przede wszystkim doświadczenie republikańskie, w mniejszym stopniu demokratyczne, jest obecne w Europie od czasu odrodzenia kultury antycznej, jej ponownego odczytania zarówno przez chrześcijaństwo rzymskie, opowiadające się za monarchizmem, jak i przez protestujący Kościół niemiecki postulujący powrót do patrystycznych korzeni wczesnych Kościołów chrześcijańskich (rzymskiego, jerozolimskiego, konstantynopolskiego, antiocheńskiego i aleksandryjskiego). W nowym Kościele ogólnie określanym protestanckim nie ma zgody co do modelu politycznego państwa, radykalny republikanizm jest odrzucany (anabaptyści), trwa spór między monarchistami (luteranie) a republikanami (kalwini). Panuje powszechne przekonanie wśród ówczesnej elity politycznej i intelektualnej o wyższości modelu monarchicznego nad demokratycznym. Przyjmowany jest pogląd w polityce i nauce o polityce wyrażony w klasycznych pracach starożytnych filozofów polityki (Platon, Arystoteles) o zastosowaniu demokracji tylko do państw małych: republik-miast. Ambicje dynastyczne mogą być zaspakajane tylko w monarchicznych imperiach. Siła państwa jest postrzegana tylko poprzez pryzmat zdobytych terytoriów. Rzeczypospolita szlachecka jawi się więc jako wyjątek, który podzieli los ateńskiego imperium demokratycznego, republikańskiego Rzymu. Ateny, Rzym, Kraków/Wilno – to

²⁵ Bravo Benedetto, Węcowski Marek, Wipszycka Ewa, Wolicki, *Historia starożytnych Greków. Okres klasyczny*, Warszawa 2009, także Dahl Robert, *Demokracja i jej krytycy*, Warszawa–Kraków 1995, także Platon, *Państwo*, Warszawa 1990, także Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Wrocław–Warszawa 2004.

²⁶ Republika rzymska jest ustrojem, którego uzasadnienie teoretyczne możemy odnaleźć w pismach Arystotelesa, *Polityka* i Cycerona, *O państwie*.

warzystwo trzeba przyznać znamienite, oto centra polityczne praktyki demokratycznej w starożytności i nowożytności. Czy trzeba się tego towarzystwa wstydzić czy może się nim chlubić!? Skłaniam się do drugiej odpowiedzi, brać szlachecka Rzeczypospolitej Obojga Narodów staje w jednym szeregu politycznym obok ateńskich demokratów i rzymskich republikanów, tworząc demokratyczną tradycję polityczną Europy i świata. Demokracja jest ekskluzywnym rozwiązaniem europejskim, czasami nadgorliwie niesiona przez kolonialne potęgi (Indie, Kenia, Japonia).

Unia polsko-litewska – konteksty polityczne

Niestety upadek Rzeczypospolitej szlacheckiej niesie m.in. konsekwencje w postrzeganiu dorobku Rzeczypospolitej przez Europę, który poza XVI w. (złoty wiek tolerancji i wolności²⁷) i kilkoma wydarzeniami z XVII (m.in. dwie odsiecze wiedeńskie) jest postrzegany negatywnie. I tak jest niestety i we współczesnej historiografii światowej, która powoli zmienia się pracami Timothy'ego Gartona Asha, Normana Daviesa, Tony'ego Judta, Timothy'ego Snydera, ostatnio do grona europejskich badaczy dziejów i polityki polskiej dołączyła Karin Friedrich. Wymienieni historycy zmieniają obraz polskiej przeszłości, wpisują dzieje polskie w ogólną mitologię polityczną europejskiej tożsamości.

Rzeczypospolita szlachecka nie bierze udziału w wojnie trzydziestoletniej, lecz opowiada się za obozem katolickim Habsburgów, co ściąga na naszą Ojczyznę ostrze propagandy protestanckiej²⁸. Przez podjęcie działań przeciwko protestanckiej Szwecji, a także przez realizację polityki wschodniej papieżstwa Rzeczypospolita szlachecka jest postrzegana przez kraje protestanckie jako rywal, a nawet wróg, pomimo znacznych skupisk kalwinów na Litwie i w Koronie. Od II połowy XVII w. obraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w krajach protestanckich jest wyraźnie ujemnie nacechowany, sprawa zamknięcia Akademii Rakowskiej i emigracji braci polskich jest nadmiernie eksponowana. Pamiętniki i diariusze z podróży powstałe w okresie wzrostu znaczenia powszechnej edukacji kształtują negatywny obraz Rzeczypospolitej i jej mieszkańców w XVIII i XIX w.

²⁷ Poza cytowanymi pracami Wyczyńskiego, Eksa, Olszewskiego, zob.: Ogonowski Zbigniew, *Z zagadnień tolerancji w Polsce XVII wieku*, Warszawa 1958.

²⁸ O propagandzie protestanckiej, Dickens Anthony G., *Reformation and Society in Sixteenth-Century Europe*, London 1966.

W nowożytnej historiografii europejskiej i myśli politycznej nie dostrzega się wyjątkowego rozwiązania politycznego i dorobku cywilizacyjnego unii polsko-litewskiej. Unia jest zawiązywana w długim procesie politycznym i kulturowym: począwszy od Krewa (1385), Horodła (1413), a skończywszy w Lublinie (1569). Zwińczenie unii przynosi Konstytucja 3 Maja (1791), która staje się jednak bardziej projektem konstytucyjnym niż praktyką, konstytucja obowiązywała zaledwie kilka miesięcy. W okresie, kiedy zawiązywała się unia polsko-litewska, w Europie mamy do czynienia m.in. z unią kalmarską, personalną, ale w ramach pewnej wspólnoty etnicznej, kulturowej, dynastycznej. Unia Korony z Pogonią jest unią personalną zawiązaną dla realizacji określonego celu politycznego: obrony przed zagrożeniem krzyżackim. Po zwycięskiej wojnie z zakonem krzyżackim unia zostaje podtrzymana i jest pogłębiana, mimo szczególnie zaznaczonego w początkowym okresie sprzeciwu głównie ze strony panów litewskich. Unia lubelska jest już dziełem wyraźnie wykraczającym poza personalne porozumienie. Oto, ostatni Jagiellon na tronie Rzeczypospolitej dokonuje scalenia dwóch politycznych organizmów i cywilizacji w jednym federacyjnym państwie²⁹. Korona i Pogoń posiadają jeszcze własne instytucje polityczne, wojskowe, administracyjne, lecz obydwa organizmy polityczne egzystują wspólnie i zgodnie już w jednym państwie, Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Korekta polityczna i ustrojowa Rzeczypospolitej Obojga Narodów dotycząca poszerzenia unii o polityczny naród ruski?, kozacki? w połowie XVII w. niestety nie udaje się³⁰. W Konstytucji 3 Maja dokonuje się zjednoczenie polityczne Korony i Pogoni z podtrzymaniem różnic regionalnych.

Unia polsko-litewska jest zawiązana przez dwie wyraźnie różne kultury polityczne i religijne tożsamości. Korona jest państwem dosyć dobrze rozwiniętym gospodarczo i cywilizacyjnie, natomiast Pogoń jest krajem wyraźnie rolniczym i chłopskim, z istniejącymi pozostałościami stosunków niewolniczych, poddańczych. Korona zmierza w kierunku modelu gospodarczego charakterystycznego dla Rzeszy Niemieckiej, ko-

²⁹ Cynarski Stanisław, *Zygmunt August*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.

³⁰ Znaki zapytania przy narodzie ruskim, kozackim oznaczają poddanie w wątpliwość, czy mamy do czynienia z narodami ruskim lub kozackim (już bardziej) w połowie XVII w. Zob. Snyder Timothy, *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569–1999*, Sejny 2006. Por.: Koneczny Feliks, *Harmider etyki*, „Człowiek w kulturze”, 1998, nr 10.

rony św. Wacława, gdy Litwa (wielkie księstwo) pozostaje feudalna mimo podkreślania w mitologii politycznej kupieckiej przeszłości dawnej Rusi Kijowskiej i bizantyjskiej tradycji³¹. Korona jest krajem kultury ła-cińskiej, ze wszystkimi edukacyjnymi, cywilizacyjnymi i religijnymi konsekwencjami, gdy Litwa pozostaje w kręgu przeszłości pogańskiej i prawosławnej³², oczywiście i katolickich wpływów. Wielkie Księstwo Litewskie jest niewątpliwie krajem terytorialnie wielkim, bardzo zróżnicowanym etnicznie, kulturowo i religijnie (prawosławie, katolicyzm, pogańskie wierzenia) aspirującym po 1453 r. do przywództwa w świecie pobizantyjskim, w uproszczeniu ruskim. Pogoń jest trwałą częścią europejskiego świata wschodniego, po unii lubelskiej ulegającej żywiołowej okcydentalizacji, skuteczniejszej po utracie bizantyjskich kulturowo księstw ruskich. Decyzja Zygmunta Augusta będzie miała negatywne konsekwencje polityczne i kulturowe dla Korony, jej jedności. Unia brzeska niestety nie powiedzie się, powodując wyraźne pęknięcie polityczne, cywilizacyjne i kulturowe Korony. (Dalsze rozważania na temat Wielkiego Księstwa Litewskiego ze względu na ramy tekstu nie są podejmowane.)

Korona przynależy do Zachodu, jest do unii z Litwą jego trwałą i aktywną częścią. Polska prowadzi wojny i spory z państwem czeskim i krzyżackim, swoimi południowymi i północnymi sąsiadami, przez cztery wieki aktywnie uczestniczy w grze dyplomatycznej papieżstwa i cesarstwa. Unia z Litwą zmienia zasadniczo oś polityki polskiej. Rzeczypospolita staje się państwem hybrydowym cywilizacyjnie, łączy Zachód i Wschód tylko w wizji literackiej, a nie w politycznym projekcie, którego nigdy nie stworzyła. Rzeczypospolita nie staje się kantorem Europy jak Florencja czy Wenecja, pobierającym lukratywne procenty z wymiany między Wschodem a Zachodem, tylko mostem do przemarszu (Szwecja), lub krzesłem obrotowym³³ (idee Czartoryskiego, Narodowej Demokracji/sanacji). Rzeczypospolita ani nie jest w centrum zachodniej polityki, ani wschodniej, uczestniczy jedynie w wojnach (z Moskwą), podejmuje

³¹ Odwołanie się do Rusi Kijowskiej i tradycji bizantyjskiej pełni funkcję użytkową w polityce litewskiej, por. odwoływanie się do pogańskiej przeszłości i podkreślanie mocarstwowości dawnej pogańskiej Litwy.

³² Wskazuję różnicę między Koroną a Pogonią, dlatego eksponowanie pogańskiej i prawosławnej przeszłości. Kalwinizm na Litwie pojawia się w nowożytności. Korona stała się także po części prawosławną, po unii lubelskiej.

³³ Wyrażenie Antoniego Słonimskiego, powtórzone także przez Witolda Gombrowicza, dobrze oddające słabość polskiej myśli mocarstwowej.

niezbyt udane akcje dyplomatyczne (w okresie elekcji) lub misje rekato-
lizacyjne (unia brzeska, która jest próbą budowania jedności cywilizacyj-
nej państwa³⁴). Rzeczypospolita przestaje być zainteresowana ekspansją
południowo-zachodnią w kierunku Czech, które wówczas wyraźnie
słabną politycznie, jak i zaniedbuje kierunek północny ekspansji, Prusy
książęce i Pomorze środkowe, obawiając się sporu z książętami Rzeszy
(Habsburgami, elektorami Rzeszy), jedynie z powodów dynastycznych
podejmuje rywalizację ze Szwecją o „litewskie” Inflanty. Wojna ze
Szwecją (i unia brzeska) jest ostatnią próbą budowania imperialnego pań-
stwa skupionego wokół dynastii Wazów katolickich (głównie Zygmunta
III Wazy) i wokół katolickiej większości³⁵. Pojedyncze formy aktywności
politycznej Rzeczypospolitej w Europie świadczą o świadomości interes-
sów politycznych Korony na piastowskim Śląsku, w Prusach książęcych,
na Pomorzu środkowym, lecz także świadczą o braku mocy i pomysłu
politycznego demokratycznej braci szlacheckiej w XVII w. Brak ośrodka
ciągłości politycznej (dynastii, kościoła, biurokracji) powoduje uwiad
myśli demokratycznej, pojawiają się tylko pojedyncze pomysły. Democ-
kracja szlachecka w swym anarchistycznym rozumieniu obawia się każ-
dej władzy, nawet władzy biurokracji, Rzeczypospolita nie buduje nowo-
czesnego państwa, tylko stabilizuje sytuację polityczną poprzez system
regionalnych wpływów arystokracji i średniozamożnej szlachty na sejmik-
kach powiatowych, w województwach³⁶. Wytwarza się system w ogólnym
zarysie odwołujący się do idei greckiej demokracji, do idei absolut-

³⁴ Snyder Timothy, *Rekonstrukcja narodów...*, także Halecki Oskar, *Historia Polski*, Londyn 1958.

³⁵ Ostateczną próbę reformy ustroju wyraźnie nieudaną podejmie Jan II Kazimierz Waza, która kończy się jego abdykacją. W mojej opinii najkorzystniejszą sytuację polityczną na reformę ustroju i predyspozycje polityczne miał Władysław IV Waza, lecz przedwczesna śmierć króla nie pozwoliła przeprowadzić reform. Za czasów Władysława IV Wazy Rzeczypospolita liczyła prawie 900 000 km², była największym państwem w swojej historii. Czaplinski Władysław, *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków 1985.

³⁶ Poza pracami A. Wyczyńskiego i H. Olszewskiego, także Pawiński Antoni, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1978, także Ochmann Stanisława, *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977, także Ochmann-Stanisławska Stanisława, Staniszewski Zbigniew, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, Wrocław 2000, także przyczynek do dziejów prasy staropolskiej i propagandy w omawianym kontekście, Nieć Mateusz, *Powstanie prasy polskiej – z edukacji politologicznej*, „Pamięć, historia, polityka” red. Andrzej Paweł Bieś, Marzena Chrost, Beata Topij-Stempińska, Kraków 2012, s. 387–406.

nego samorządzenia³⁷ mimo znaczących różnic instytucjonalnych między Rzeczypospolitą szlachecką a polis ateńską.

Korona od śmierci Zygmunta III Wazy przestaje być trwałym uczestnikiem gry politycznej w Europie Środkowej i Zachodniej, staje się państwem frontowym, przedmurzem chrześcijaństwa, dodajmy z sarkazmem, obrońcą chrześcijaństwa bez armii, tylko z pospolitym ruszeniem. Struktura państwowa i wojskowa jest kompletnie niedopasowana do roli, jaką ma odegrać Rzeczypospolita. Unia Korony z Litwą przesuwając zainteresowania polityczne Korony w kierunku wschodnim, wciągając Polskę w wojny z Moskwą o przywództwo polityczne w świecie pobizantyjskim Litwy. Jednocześnie Korona nie dokańcza modernizacji, stając się spichlerzem Europy, jej folwarkiem. Nie buduje w alternatywnej ramie demokratycznej nowożytnego państwa, staczając się w niekorzystnej sytuacji międzynarodowej i politycznej w stronę anarchii. Jak celnie wykazał Władysław Czapliński, „potop” Korony prowadzi do ruiny ekonomicznych i społecznych podstaw demokracji szlacheckiej w Rzeczypospolitej³⁸, dopiero w XVIII w. następuje odrodzenie w upadku, by przywołać znany tytuł książki Tadeusza Korzona³⁹. Oto cienie unii z Litwą. W opinii naszych braci Litwinów, tylko oni ponieśli wyrzeczenia, nie, także i my, lecz przynajmniej przez ponad pięćset lat żyliśmy zgodnie politycznie i wspólnie, a przez ponad dwieście lat budowaliśmy unię (lubelską), której dorobek możemy położyć na wadze osiągnięć politycznych i cywilizacyjnych obok Aten i Rzymu antycznego.

Nasi rodacy z Litwy zatytułowali konferencję „Od Unii Lubelskiej do Unii Europejskiej”, wskazując wyraźnie na historyczne ujęcie tematu. Nie podejmując rozważań o alternatywnej historii, z istoty politycznych lub ocierających się o literacką fikcję, prawdopodobnie dokończenie procesu modernizacji w XVII w. i aktywna polityka zachodnia Korony spowodowałyby inne rozłożenie sił w Europie, prawdopodobnie Prusy książęce podzieliłyby los Mazowsza, tym samym nie patronowałyby zjednoczeniu Niemiec, a na pewno nie zbudowałyby swojej imperialnej potęgi. A wówczas nie powstałaby Unia Europejska jako przeciwniemiecka

³⁷ W ocenie Georga Jellinka, demokracja ateńska była demokracją absolutną, tegoż, *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa 1921, t. 1.

³⁸ Czapliński Władysław, *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków 1985.

³⁹ Korzon Tadeusz, *Odrodzenie w upadku. Wybór pism historycznych*, Warszawa 1975.

inicjatywa polityczna, może w ogóle Unia by nie powstała. Poprzestańmy na powyższych rozważaniach o alternatywnych dziejach Korony i Europy. Wskazuję tylko na wagę dziejów Rzeczypospolitej dla całej Europy, nawet dzisiejszej.

Geneza Unii Europejskiej

Najczęściej jako bezpośrednią przyczynę pojawienia się unii wymienia się cztery grupy zagadnień politycznych, podaję je z autorskim komentarzem w nawiasach: a) nacjonalizm europejski (który w konsekwencji prowadzi do totalitaryzmu, kolonializmu/imperialna polityka, Holocaustu i Auschwitz), b) agresywna polityka zjednoczonych Niemiec zdominowanych przez Prusy (mająca już swoje wcześniejsze zapowiedzi w polityce „rozbójnika” z Poczdamu), c) zmiana granic europejskich i dekompozycja ładu (pojawia się spór jakiego ładu?, czy początków dekompozycji ładu europejskiego należy szukać już w wojnach napoleońskich, czy dopiero od momentu pojawienia się Cesarstwa Niemieckiego w 1871 r./powszechny pogląd) oraz d) powstanie nowego ładu międzynarodowego po 1945 r. opartego na idei „zimnej wojny” między dwoma supermocarstwami.

Żaden z wymienionych czynników nie odwołuje się ani do średniowiecznej Europy, ani do nowożytnej. Ponowię więc pytanie, dlaczego poszukujemy źródeł ideowych Unii Europejskiej lub – szerzej – współczesnej tożsamości europejskiej w starożytności (rzadziej) lub w średniowieczu (częściej)? Przecież projekt EWWiS został wymuszony przez sytuację polityczną, jaka wytworzyła się w Europie w związku z końcem okupacji Niemiec, z obawy przed wykorzystaniem zasobów naturalnych i przemysłowego potencjału Zagłębia Ruhry do odbudowy militarnej Niemiec. Wszystkie strony niedawnego konfliktu zmierzały do poddania Niemiec międzynarodowej kontroli, a projekt francuskiego ministra spraw zagranicznych został zaakceptowany przez wszystkich uczestników koalicji antyniemieckiej, często z innych powodów, o czym poniżej. Projekt EWWiS w stosunku do pierwotnych zamierzeń federalistów jest wyraźnie ograniczony. Ani próba uzyskania poparcia dla idei integracji przez Janeta Monneta w 1943 r.⁴⁰, ani kongres federalistów w Hadze w

⁴⁰ Nota z 5 sierpnia 1943 r. Komitetu Wyzwolenia Narodowego Francji, tzw. rządu Wolnej Francji opracowana przez J. Monneta, zob.: Łukaszewski Jerzy, dz. cyt. s. 98.

1948 r. nie kończy się sukcesem Europejczyków⁴¹, jak określano zwolenników integracji. Co prawda pojawia się zapowiedź Winstona Churchilla budowy Stanów Zjednoczonych Europy, dodajmy kontynentalnej Europy, lecz poza ogólnymi deklaracjami idea integracji nie uzyskuje wsparcia rządu brytyjskiego, Churchill nie jest już wówczas premierem, tylko ważnym politykiem opozycyjnej Partii Konserwatywnej, cieszącym się znacznym autorytetem międzynarodowym. Również Deklaracja z 9 maja 1950 r. Roberta Schumana jest tylko zapowiedzią działań, jakie podejmie jego zdaniem Francja. Z prawnego punktu widzenia jest tylko wypowiedzią ministra spraw zagranicznych na konferencji prasowej, jest prezentacją notatki, a nie deklaracją zainteresowanych państw (żadne kraje nie zostały wymienione w deklaracji), nawet nie jest stanowiskiem rządu francuskiego, lecz planem działań resortu ważnego urzędnika, poglądem politycznym ukształtowanym w ministerstwie. Schuman w deklaracji nie powołał się ani na premiera, ani na prezydenta, w razie niepowodzenia byłyby to tylko „prywatna” inicjatywa ministra. Powstanie EWWiS jest przedsięwzięciem bardzo ryzykownym, w razie niepowodzenia straty wizerunkowe i moralne byłyby znaczne. Przypuszczalnie Francja na długo pograżyłaby się w chaosie politycznym, pogłębianym przez międzynarodowy komunizm.

Dla Niemiec zachodnich, które już wcześniej zgłaszały chęć uczestniczenia w budowie Stanów Zjednoczonych Europy⁴², EWWiS jest rozwiązaniem bardzo korzystnym. Niemcy, zaledwie 5 lat po klęsce militarnej i niespotykanym w dziejach okrucieństwie, wchodzą ponownie do wspólnoty europejskiej, ponadto odzyskują kontrolę nad narodowymi bogactwami naturalnymi i własnym przemysłem oraz uzyskują w przenośni stempel przyzwoitości, jeszcze nie bez zastrzeżeń, lecz otrzymują miejsce przy stole europejskim. Ponadto pomimo przegranej wojny uzyskują wpływ polityczny na znaczny obszar zachodniej Europy, na tzw. dziedzictwo Karola Wielkiego. Również dla Włoch propozycja budowy wspólnoty europejskiej jest bardzo korzystna politycznie, z podobnych powodów j/w., przy tym Włosi nie są obciążani za zbrodnie Auschwitz i

⁴¹ Efektem kongresu było powołanie w następnym roku Rady Europy, organizacji międzynarodowej w tradycyjnym rozumieniu.

⁴² Wypowiedź K. Adenauera jest nawet wcześniejsza, lecz w ówczesnej rzeczywistości politycznej i pozycji Niemiec jest bez znaczenia, żadne państwo nie podjęłoby współpracy z Niemcami. Wypowiedź Adenauera jest de facto publicystycznym głosem, a nie polityczną ideą.

Holocaustu, oczywiście wypomina się Italii zbrodnie w Etiopii, morderstwa polityczne i terror we Włoszech, lecz nie prześladowania Żydów. Holocaust jest zasadniczą różnicą między faszyzmem a narodowym socjalizmem⁴³. Włochy demokratyczne nie zgłaszają mocarstwowych aspiracji, gdy Niemcy zachodnie chcą być państwem aktywnym politycznie na arenie międzynarodowej, odgrywać polityczną rolę. Na ówczesną politykę włoską istotny wpływ wywiera obawa przed przewrotem komunistycznym. Partia komunistyczna odgrywa znaczącą rolę w społeczeństwie, jest jedną z najsilniejszych partii w ruchu komunistycznym poza blokiem wschodnim. W Niemczech zachodnich zagrożenie komunistyczne nie występuje.

Inne cele polityczne i militarne są formułowane po stronie zwycięzców II wojny światowej. Francja poprzez EWWiS zmierza do związania Niemiec systemem sojuszy, ograniczenia im dostępu do własnych zasobów naturalnych i przemysłu⁴⁴. Uzyskuje „miękką” kontrolę nad niemieckim (i włoskim) potencjałem, można powiedzieć przedłuża mandat powierniczy⁴⁵. Uzyskuje w miarę trwałe zabezpieczenie granicy francusko-niemieckiej i granic państw Beneluksu, powraca do idei paktów lokarneńskich. Francja obejmuje przywództwo polityczne i militarne we wspólnocie, uzyskuje istotny potencjał wpływu, który będzie umiejętnie rozgrywać od objęcia prezydentury przez Charlesa de Gaulle⁴⁶, stając się aktywnym uczestnikiem polityki międzynarodowej. Jednocześnie Francja wystawia świadectwo moralności Niemcom (i Włochom) „w ciemno”.

⁴³ Arendt Hannah, *Korzenie totalitaryzmu...*. Ponadto proces defaszyzacji we Włoszech ma inny przebieg niż w Niemczech. Rozliczenie z przeszłością faszystowską następuje głównie w filmie i literaturze.

⁴⁴ Po powstaniu RFN Bonn i tak odzyskałoby całkowitą kontrolę nad swoimi zasobami.

⁴⁵ Oczywiście nie mamy do czynienia z powiernictwem w znaczeniu międzynarodowym, tylko z pewnego typu myśleniem w idei powiernictwa, międzynarodowej kontroli. Schuman użyje idei powierniczej jako straszaka wobec Niemiec. Zob.: *Deklaracja Schumanna*, w: Schuman Robert, dz. cyt., s. 93–94, 97. Przewidywano „śledzenie przez obserwatorów Narodów Zjednoczonych” działań w Zagłębiu Ruhry, Saary i we francuskich zagłębiach. Włoskiego przemysłu się nie wymienia, jednak przez wejście Włoch do EWWiS państwa członkowskie uzyskały wgląd w zasoby naturalne i przemysłowe Włoch.

⁴⁶ Krytyczną ocenę polityki francuskiej przedstawił Krasuski Jerzy, dz. cyt., także Judt Tony, *Powojnie*, dz. cyt.

Integracja europejska w 1951 r. jest tylko sektorowa, lecz w ważnym obszarze gospodarczym, strategicznym dla celów obronnych państwa. Federaliści mogą wreszcie zrealizować swoje marzenie polityczne. Idea integracji już w okresie międzywojennym pojawia się na agendzie polityki międzynarodowej, wprawdzie jako „prywatna” idea Richarda Coudenhove-Kalergi⁴⁷, później już bardziej konkretnie jako inicjatywa rządowa Aristide Brianda⁴⁸. Integracja europejska rodzi się w pierwszych latach „zimnej wojny” i na początku konfliktu koreańskiego jako rozwiązanie dosyć istotnego problemu gospodarczego (nadzór nad strategicznymi zasobami niemieckimi), który ma wymiar polityczny i militarny, a także etyczny. Powstanie Republiki Federalnej Niemiec wymusza podjęcie działań, głównie przez rząd francuski, najżywiej zainteresowany w kontroli zasobów Zagłębia Ruhry i Saary. Plan Schumana uzyskuje akceptację rządu francuskiego i wsparcie polityczne rządów Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i krajów Beneluksu, państw, które utworzyły Władzę Ruhry.

W początkowym okresie Europejczycy ponoszą dosyć dotkliwą porażkę polityczną, nie udaje się powołać Europejskiej Wspólnoty Obronnej w wyniku francuskiego weta. Dopiero wyraźne osłabienie pozycji Francji na arenie międzynarodowej (Indochiny, Kanał Sueski, dekolonizacja, przystąpienie RFN do NATO) powoduje poparcie inicjatywy powołania kolejnych wspólnot: (ogólno)gospodarczej (EWG) i atomowej (Euratom). Integracja nabiera tempa, gdy pozycja mocarstwowa Francji jest wyraźnie zagrożona w wyniku kolejnych wydarzeń na arenie międzynarodowej (Algieria, dekolonizacja, konflikt kubański), a Niemcy zaczynają odradzać się gospodarczo i poszukują we wspólnym działaniu z Francją oraz poprzez wspólnoty europejskie (*iunctim* konieczne) wzmocnienia swojej politycznej pozycji. Nie prezentując kolejnych działań politycznych państw zachodnich, poprzestańmy na powyższych uwagach.

Sukces koncepcji Unii widoczny już po kilku latach przyczynia się do powstania głębszej refleksji politycznej i historiozoficznej nad ideą unii, a także wywołuje spór od wczesnych lat 60. XX w., nasilony po zburzeniu muru berlińskiego przez kartkę wyborczą w Warszawie 4 czerwca 1989 r. o pamięć kulturową o Unii Europejskiej⁴⁹ (by przywołać współ-

⁴⁷ Biografia Richard Coudenhove-Kalergi, Łukaszewski Jerzy, dz. cyt., s. 15–48.

⁴⁸ Biografia Aristide Brianda, Łukaszewski Jerzy, dz. cyt., s. 49–68.

⁴⁹ Można podać jako przykład, popularne wśród młodzieży internetowe portale wiedzy wyliczają Ojców Założycieli Unii wg kolejności alfabetycznej, wówczas K. Adenauer

czesną siatkę pojęciową nauk społecznych i humanistycznych), ówczesnie używano określenia spory ideowe, propagandowe, bądź wizerunkowe o Ojców sukcesu Europejskiego Domu. Politycy, jak i dyplomaci oraz intelektualiści, nawiązując do idei amerykańskiej federacji, używają określenia Ojcowie Założyciele. Najczęściej wskazuje się w literaturze i publicystyce jako Ojców Założycieli następujące postacie (kolejność historyczna, podają za J. Łukaszewiczem, rektorem wpływowej Collège d'Europe w Brugii): Richard Coudenhove-Kalergi, Aristide Briand, Altiero Spinelli, Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi, Paul-Henri Spaak, Johan Willem Beyen. Wymienione osoby, poza Coudenhove-Kalergi austriackim intelektualistą i politykiem, urodziły się w jednym z sześciu państw założycieli Unii. Robert Schuman przyszedł na świat w Wielkim Księstwie Luksemburg, natomiast związał swoją aktywność polityczną z Francją. Powyższą listę możemy rozbudować o kolejne nazwiska, choćby Winstona Churchilla, ale także możemy umieścić wśród Ojców Założycieli UE Polaków: Adama Ciołkosza (1901–1978), wybitnego socjalistycznego działacza emigracyjnego, aktywnego rzecznika federalizmu europejskiego, jak i Józefa Retingera (1888–1960), jednego z dwóch organizatorów historycznego kongresu haskiego w 1948 r.

Mitologię Unii Europejskiej w ramie chadeckiej myśli politycznej nakreślił Robert Schuman, wskazując najważniejsze idee integracji. W teście politycznym „Dla Europy” opublikowanym tuż przed śmiercią w rozdziale znamienne zatytułowanym „Europa to wprowadzenie w życie powszechnej demokracji, w chrześcijańskim znaczeniu tego słowa” Schuman sformułował mitologię polityczną Unii i credo polityczne Unii. Jego zdaniem demokracja jest „władzą ludu, przez lud i dla ludu” wykonywaną. Powyższe słowa wypowiedział po raz pierwszy w mowie gettysburskiej Abraham Lincoln⁵⁰, którego francuski minister spraw zagranicznych przywołał imiennie. Zdaniem Schumana demokracja może przybrać różną formę ustrojową, może rozwijać się w monarchii konstytucyjnej, jak i w republice. Istotą demokratycznego myślenia nie jest

jest pierwszy, a R. Schuman ostatni, tak np. w polskiej Wikipedii, co jest daleko idącym nadużyciem intelektualnym i politycznym.

⁵⁰ *Orędzie gettysburskie Abrahama Lincolna*, w: Anthony Pratkains, Elliot Aronson, „Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień”, Warszawa 2003, s. 62.

bowiem w jego opinii forma ustrojowa, lecz rzeczywista realizacja postulatów demokratycznych. W ocenie Schumana demokracja pojawiła się „wówczas, gdy człowiek został wezwany do zrealizowania w swoim życiu doczesnym zasady godności osoby ludzkiej, w ramach wolności osobistej, poszanowania praw każdego i przez praktykowanie wobec wszystkich bratniej miłości. Nigdy w czasach przed Jezusem Chrystusem podobne idee nie zostały sformułowane”⁵¹. Schuman wyliczył zatem cztery warunki istnienia demokracji: a) gwarancja godności osoby ludzkiej (można powiedzieć emblematyczne sformułowanie filozofii chrześcijańskiej), b) wolność osobista jednostki, c) poszanowanie praw każdego członka wspólnoty (w latach 60. XX w. należy odczytywać powyższą myśl w kontekście obrony godności osoby ludzkiej po Holocauście, a nie w kontekście obrony godności praw mniejszości⁵²) oraz d) idea braterstwa (równości politycznej i solidarności społecznej).

Schuman przywołał zatem koncepcję wolności starożytnej i wolności nowoczesnej Benjamina Constanta, francuskiego myśliciela liberalnego, którego poglądy były próbą krytycznego opisu zarówno rewolucji francuskiej doby terroru, jak i absolutyzmu. Schuman przez przywołanie Ojca Założyciela federalizmu amerykańskiego (A. Lincolna) wskazał na pokrewieństwo ideowe Unii (Stanów Zjednoczonych Europy) z ideą demokratycznej federacji amerykańskiej, wyraźnie dystansując się od federalizmu socjalistycznego zbyt kojarzącego się z ekonomicznym podejściem Róży Luksemburg, jak i odcinając się od nacjonalistycznej idei Europy. Schuman wskazał wyraźne źródła ideowe Unii: przesłanie antropologiczne chrześcijaństwa, personalistyczną filozofię Jacquesa Maritana, liberalną tradycję antyrewolucyjną, która nie tylko odczytywała krytycznie Rewolucję Francuską 1789 r. (Constant), lecz także komunistyczną Rewolucję Październikową (Schuman nie podejmuje krytyki systemu sowieckiego wprost), demokratyczną tradycję zarówno amerykańską, jak i europejską, która zdaniem Schumana z istoty jest chrześcijańska⁵³. W

⁵¹ Schuman Robert, dz. cyt., s. 34.

⁵² „Chrześcijaństwo uczyło równości z natury wszystkich ludzi, dzieci tego samego Boga, odkupionych przez tego samego Chrystusa, bez różnicy rasy, koloru skóry, klasy i zawodu. Doprowadziło to do powszechnego obowiązku uznania godności pracy”, Schuman Robert, dz. cyt., s. 34.

⁵³ „Dzięki temu racjonaliści XVIII wieku na przykład proklamowali i upowszechnili prawa człowieka i obywatela, które z istoty są chrześcijańskie”, Schuman Robert, dz. cyt., s. 35.

opinii Schumana „demokracja będzie chrześcijańska albo nie będzie jej wcale”⁵⁴. Jednocześnie w ocenie Ojca Założyciela Unii Europejskiej demokracja nie powstaje bez przygotowania, Europa potrzebowała tysiąc lat chrześcijaństwa, aby się ukształtować. Zagrożeniem dla demokracji europejskiej w tym czasie był nacjonalizm, który stworzył podziały między narodami, lecz i pogaństwo, które naruszało godność osoby ludzkiej.

Nie analizując kolejnych wypowiedzi Schumana, możemy zauważyć wyraźną tendencję do poszukiwania głębszego uzasadnienia dla projektu Unii niż merkantylna wizja rozwoju gospodarki, możemy dostrzec tworzenie się mitologii politycznej.

Zakończenie

Unia Europejska powstała z przełomu w myśleniu politycznym o Europie i rodzinie europejskich państw, mającego swoje źródła ideowe w tożsamości europejskiej kształtowanej w antycznym świecie. Przy tym krach polityki europejskiej w I połowie XX w. ów przełom umożliwił. Kompletnie przegrane i zgrane politycznie państwa: Niemcy, Włochy, a także w pewnym sensie Francja poszukują wyjścia z impasu i opowiadają się za nową polityką. Już w okresie międzywojennym pojawia się nowe myślenie w polityce o Europie, nie mylić z politycznym myśleniem, jednak bez rezultatu. Odrzucona zostaje idea wojny, ale nie z pozycji pacyfistycznych czy pragmatycznych, tylko z zasadniczych przyczyn kulturowych, moralnych i ideologicznych. Pojawia się nowa wizja polityki, fundowana na osiągnięciach humanistycznej i demokratycznej Europy, kształtuje się mit europejski, który scala: helleński dorobek w dziedzinie kultury, sztuki i nauki, a także polityki (polis i obywatel), rzymskie prawo, personalizm łacińskiej literatury i rzeźby, biblijną etykę i eschatologię wzmocnioną w średniowieczu rewolucją papieską XI-XIII w. oraz liberalną rewolucję intelektualną, polityczną i gospodarczą (w takiej kolejności). Pojawia się mitologia europejska, która tworzy legitymizację na poziomie kulturowym dla idei europejskiej, nadając wyjątkową trwałość myśleniu o Unii Europejskiej. Mitologia europejska jest kulturowym uzasadnieniem Unii, która przewycięża dotychczasowe myślenie o polityce w kategoriach wojny i zbrojnego rozstrzygnięcia sporu, nacjonalistyczne mity o racji stanu i sile jako źródle polityki. Unię budują pragma-

⁵⁴ Schuman Robert, dz. cyt. s. 39.

tyczni i realistycznie nastawieni politycy, którzy odrzucili nacjonalizm (ideę państwa narodowego).

Historia unii legitymizowana jest przez silnie osadzoną tradycję europejską, a nie przez merkantylny projekt wydobycia węgla i przetopu stali. Ideą europejską, która znajduje w projekcie Unii Europejskiej miejsce, a także wcześniej w unii polsko-litewskiej, jeszcze trudniejszej, bo powstałej z integracji przeciwstawnych kultur politycznych i cywilizacji, jest idea wspólnoty wolnych, a więc i różnych politycznie, lecz i jednocześnie równych podmiotów złączonych w federacji politycznej określanej w latach 40. XX w. Stanami Zjednoczonymi Europy. Idea europejska jest tak trwale zakodowana w świadomości politycznej mieszkańców kontynentu, że nawet nie dostrzeżono nowej narracji historycznej po 1945 r. Dlaczego? ponieważ źródła unii, federacyjnej jedności są stale obecne w dziejach Europy, są głoszone przez poetów, artystów, filozofów, a także przez teologów, arystokratów i wizjonerów polityki. Unia Europejska wyrasta z marzenia o pokoju, demokracji i wspólnym świecie.

Bibliografia

- Adorno Theodor W., *Osobowość autorytarna*, Warszawa 2010.
- Arendt Hannah, *Kondycja ludzka*, Warszawa 2000.
- Arendt Hannah, *Korzenie totalitaryzmu*, Warszawa 1993.
- Arendt Hannah, *Polityka jako obietnica*, Warszawa 2007.
- Barthes Roland, *Mitologie*, Warszawa 2000.
- Borowski Tadeusz, *Wspomnienia, wiersze, opowiadania*, Warszawa 1974.
- Bravo Benedetto, Wipszycka Ewa, *Historia starożytnych Greków. Do końca wojen perskich*, Warszawa 1988, t. I.
- Bravo Benedetto, Węcowski Marek, Wipszycka Ewa, Wolicki Andrzej, *Historia starożytnych Greków. Okres klasyczny*, Warszawa 2009.
- Chwałba Andrzej, *Samobójstwo Europy: Wielka Wojna 1914–1918*, Kraków 2014.
- Cynarski Stanisław, *Zygmunt August*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Czapliński Władysław, *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków 1985.
- Czaputowicz Jacek, *Teorie integracji europejskiej*, Warszawa 2018.
- Dahl Robert, *Demokracja i jej krytycy*, Warszawa–Kraków 1995.
- Dickens Anthony G., *Reformation and Society in Sixteenth-Century Europe*, London 1966.
- Ekes Janusz, *Złota demokracja*, Kraków 2010.
- Fromm Erich, *Niech się stanie człowiek. Z psychologii etyki*, Warszawa–Wrocław 1994.
- Fromm Erich, *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1970.
- Halecki Oskar, *Historia Polski*, Londyn 1958.
- Hegel Georg W. F., *Zasady filozofii prawa*, Warszawa 1969.
- Historia sejmu polskiego. Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. Jerzy Michalski, Warszawa 1984.

- Huntington Samuel, *Trzecia fala demokratyzacji*, Warszawa 1995.
- Jellinek Georg, *Ogólna nauka o państwie*, Warszawa 1921, t. 1.
- Judt Tony, *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, Poznań 2011.
- Koneczny Feliks, *Harmider etyki*, „Człowiek w kulturze”, 1998, nr 10.
- Korzon Tadeusz, *Odrodzenie w upadku. Wybór pism historycznych*, Warszawa 1975.
- Krasuski Jerzy, *Europa zachodnia po II wojnie światowej. Dzieje polityczne*, Poznań 1990.
- Krzysztofek Krzysztof, Szczepański Marek S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice 2002.
- Kuźniar Roman, *My, Europa*, Warszawa 2013.
- Laqueur Walter, *Ostatnie dni Europy*, Wrocław 2008.
- Levi Primo, *Czy to jest człowiek*, Oświęcim 1998.
- Łukaszewski, Jerzy, *Cel: Europa. Dziesięć esejów o budowniczych jedności europejskiej*, Warszawa 2002.
- Nałkowska Zofia, *Medaliony*, Warszawa 1966.
- Nemo Philippe, *Co to jest Zachód*, Warszawa 2006.
- Nieć Mateusz, *Filozofia polityki Victora Frankla w cieniu Holocaustu. Refleksje politologa*, „Roczniki Nauk Społecznych”, KUL, t. 6 (42), nr 3, 2014.
- Nieć Mateusz, *Komunikowanie polityczne w nowoczesnym państwie*, Warszawa 2013.
- Nieć Mateusz, *Koncepcja „nieuświadomionego Boga” – rozważania po Holocauście Victora Frankla*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem”, 38, nr 3, 2016.
- Nieć Mateusz, *Powstanie prasy polskiej – z edukacji politologicznej*, „Pamięć, historia, polityka”, red. Andrzej Paweł Bieś, Marzena Chrost, Beata Topij-Stempińska, Kraków 2012.
- Ochmann Stanisława, *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977.
- Ochmann-Staniszevska Stanisława, Staniszevski Zbigniew, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, Wrocław 2000.
- Ogonowski Zbigniew, *Z zagadnień tolerancji w Polsce XVII wieku*, Warszawa 1958.
- Olszewski Henryk, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, Poznań 2002.
- Orędzie gettybsburskie Abrahama Lincolna*, w: Anthony Pratkains, Elliot Aronson, *Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień*, Warszawa 2003.
- Pawiński Antoni, *Rządy sejmikowe w Polsce 1572–1795 na tle stosunków województw kujawskich*, Warszawa 1978.
- Platon, *Państwo*, Warszawa 1990.
- Schuman Robert, *Dla Europy*, Kraków 2003.
- Snyder Timothy, *Czarna obietnica. Holocaust jako ostrzeżenie*, Kraków 2015.
- Snyder Timothy, *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569–1999*, Sejny 2006.
- Stemplowski Ryszard, *Elementy politycznej filozofii integracji państw europejskich w XX–XXI w.*, Warszawa 2010.
- Szczerski Krzysztof, *Utopia Europejska. Kryzys integracji i polska inicjatywa naprawy*, Kraków 2017.
- Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Wrocław–Warszawa 2004.
- Unia Europejska. Nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, red. Edward Haliżak, Stanisław Parzymies, Warszawa 2002.

Weber Max, *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin 1994.

Weber Max, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.

Wyczański Andrzej, *Polska Rzecz Pospolita*, Warszawa 1991.

The European Idea and the Polish-Lithuanian Union – Historical Contexts and Mythological References

Summary

The article presents the idea of the Polish-Lithuanian Union and the idea of the European Union. The author indicates mutual political parallels between both political concepts, their mutual political contexts, and mythological references. The first part of the article is devoted to the presentation of the Polish-Lithuanian Union and its positive and negative aspects, with particular emphasis on the negative consequences suffered by Poland. The second part contains a reflection on the European idea. The author asks a question about the origins of the European idea, about the moment in which the concept of the European Union appeared. He asks about the political context of the creation of the European Union. Why then? What happened in history/politics at the beginning of the 1950s that consequently led to the creation of the Union? He answers these questions formulating two different explanations: a historical one and a political one. At the same time, the author presents the origins of the European idea, the political mythology of the Union.

The article is written by a historian of ideas and political doctrines who, referring to rich historical materials and the political thought, formulates his own original interpretative proposals.

Keywords: Polish-Lithuanian Union, European Union, European idea, establishment of European Coal and Steel Community (ECSC), political mythology, history of the idea and history of political thought

Europinė idėja ir Lenkijos-Lietuvos unija – istoriniai aspektai ir mitologinės sąsajos

Santrauka

Straipsnyje atskleidžiamos Lenkijos–Lietuvos unijos ir Europos Sąjungos idėjos. Autorius siekia parodyti dviejų koncepcijų politines paraleles, bendrus politinius kontekstus ir mitologines sąsajas.

Straipsnio pradžioje yra aptariama Lenkijos–Lietuvos unija, parodomas jos spindesys, bet kartu ir tamsiosios unijos pusės, išryškinamos neigiamos unijos su Lietuva pasekmės Lenkijai. Kita straipsnio tema – europinė idėja. Autorius kelia klausimą apie europinės idėjos genezę. Kada atsirado Europos Sąjungos idėja? Koks buvo Europos Sąjungos įkūrimo politinis kontekstas, kodėl būtent tuo metu? Kas įvyko istorijoje ir politikoje, kad XX amžiaus penktojo dešimtmečio pradžioje atsirado bendrijos pagrindai? Į šiuos

klausimus autorius atsako formuluodamas dvi aiškinimo versijas: vieną istorinę, kitą – politinę. Taip pat parodo europinės idėjos genezę, Europos Sąjungos politinę mitologiją.

Straipsnį parašė idėjos ir politinių doktrinų istorikas, kuris, remdamasis plačiąja istorine ir politinės minties medžiaga, formuluoja savo autorinius interpretavimo siūlymus.

Raktažodžiai: Lenkijos – Lietuvos unija, Europos Sąjunga, europinė idėja, EAI PB susikūrimas, politinė mitologija, idėjos istorija, politinės minties istorija

Idea europejska i unia polsko-litewska – konteksty historyczne i mitologiczne odniesienia

Streszczenie

W artykule jest prezentowana idea unii polsko-litewskiej i idea Unii Europejskiej. Autor stara się pokazać wzajemne paralele polityczne między obydwojma koncepcjami politycznymi, wspólne konteksty polityczne i mitologiczne odniesienia. Wpierw omówiona zostaje w artykule unia polsko-litewska. Pokazane zostały blaski, lecz i cienie unii polsko-litewskiej; uwypuklono negatywne konsekwencje dla Polski unii z Litwą. Drugim wątkiem tematycznym artykułu jest idea europejska. Autor zadaje pytanie o genezę idei europejskiej, kiedy się pojawia koncepcja Unii Europejskiej. Stawia pytanie o kontekst polityczny powstania Unii Europejskiej, dlaczego wówczas? Co takiego zdarzyło się w historii/polityce, że na początku lat 50. XX w. powstaje Unia. I odpowiada, formułując dwa warianty wyjaśnienia: jeden historyczny, drugi polityczny. Jednocześnie prezentuje genezę idei europejskiej, mitologię polityczną Unii.

Artykuł jest napisany przez historyka idei i historyka doktryn politycznych, który odwołując się do bogatego materiału historycznego i politycznej myśli, formułuje swoje autorskie propozycje interpretacyjne.

Słowa kluczowe: unia polsko-litewska, Unia Europejska, idea europejska, powstanie EWWiS, mitologia polityczna, historia idei i historia myśli politycznej